

Проф. д-р Синиша Зарич

КРАЯТ НА АУТИСТКИЯ ИКОНОМИКС: ОЦЕНКА НА ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА ИКОНОМИЧЕСКА ТЕОРИЯ*

Акцентирано е върху самокритиката, която се развива в областта на икономическата теория през последното десетилетие. За да се отговори на въпроса "Отбелязала ли е икономическата теория прогрес?" са разгледани три проблема: развитието на ортодоксалната икономическа мисъл; еволюцията на неортодоксалните школи и течения; появата на новата институционална теория. Последната е определена като ценно постижение в развитието на теоретичната икономическа мисъл с особено големи възможности за решаване на проблемите на преходната икономика.

JEL: B20; B50

Самокритика на икономическата теория - критика на аутистката икономическа теория

XX век доведе до установяването на доминантната парадигма - неокласическата икономическа теория и нейното възцаряване в качеството на ортодоксална. Успоредно с това, особено през последните десетилетия на века, самокритичността от страна на икономистите става все по-често срещана. В основата на публикациите в Сборника на Хейлбронър¹ и на тези на Федерико Кафе в "Autocritica dell' economista" стои въпросът за това каква всъщност е целта на икономическа теория. Самокритиката в крайна сметка е свързана с разочарованието от положените огромни усилия многопластовите социални проблеми да бъдат представени просто като технически и оттук - стремежът да бъдат решавани посредством математически похвати, както авторите на "Антиикономикс" Гийом и Атали твърдят в своята популярна творба.

Без да се опитват да оспорват значимостта на моделирането и формализирането на икономическите явления, някои от икономистите, взели участие в дебата (Т. Хътчинсън, М. Блауг) имат куража да повдигнат въпроса за фалшифицирането (falsifiability) като проблем в икономическата теория. Други представители на икономическата мисъл подчертават нуждата икономическият анализ да бъде поставен в реален свят с материални граници - ограничени ресурси, ограниченост на познанието (доколко информираността ни е перфектна), каквито са предпоставките на неокласическата парадигма. Да сме в реалния свят обаче означава също да

* Доклад, изнесен на научна конференция на тема "Икономическата теория в началото на XXI век – постижения, проблеми и перспективи", организирана от катедра "Обща икономическа теория" при Икономически университет – Варна, състояла се на 21 – 22 април 2005 г.

¹ Heilbroner, F. (ed.). *Is Economics Relevant?* California, Goodyear Publ. Comp. Pacific Palisades, 1971.

се изправим лице в лице с ограниченията на институционалната инфраструктура, отчитайки ролята както на формалните, така и на неформалните институции.

Някои критици се насочват срещу методологичния пуризм (чистота), твърдейки, че в сложния съвременен свят на прага на новия век един-единствен методологичен подход не е достатъчен да обясни новите явления. Ето защо това направление може да се определи като еklekтично.

И накрая, в социалната теория, а също и в икономическата можем да открием група автори, които разглеждат новия свят като свят на пост-материалистични ценности, на знаци и символи. Те се опитват да намерят подкрепа на своите възгледи в новите подходи в литературата, архитектурата и т.н., което всъщност показва, че живеем в едно постмодернистично общество² и че на практика нашите икономически решения би трябвало също да са постмодернистични. Задачата ни тук е да разберем всички тези критици, както и да направим оценка на получените резултати. Блауг би повдигнал въпроса "Отбелязала ли е напредък икономическата теория?"³

Ортодоксалността на неокласическата икономическа теория

Класическият либерализъм на XIX век, както и доктрината *laissez-faire* представляват основата на съвременния либерализъм на XX век. През този период напредъкът на маржиналната школа е главният фактор за понататъшното развитие на доминиращата икономическа теория. В рамките на неокласическата теория теорията за субективната стойност е широко възприета, като дължи успеха си на това, че:

- осигурява значим математически набор от инструменти за научен анализ на икономически явления;
- решава някои от класическите парадокси в теорията, които не биха могли да бъдат решени посредством използваната дотогава теория на стойността;
- икономическият живот доказва успеха на свободния пазар и неговата саморегулация.

Постулатите за рационалните действия на стопанските агенти намират широк прием, а значителна част от икономистите ги разглеждат като аксиоматични.

През XX век обаче настъпват съществени социални промени, които пораждат нуждата от различен подход в икономическата теория и методология. Неокласическата икономическа теория се опитва да реши тези проблеми, но парадигмата, на базата на която тя се развива, не дава

² Вж. *Amariglio, J., S. Cullenberg, D. Ruccio* (eds.). *Post-Modernism, Economics and Knowledge*. Routledge, 2001.

³ *Blaug, M.* *Economic Theory in Retrospect*. Fifth edition. Cambridge University Press, 1997, p. 1.

възможност да бъдат намерени най-добрите възможни отговори. Тезата за homo economicus, имащ добре подредени, транзитивни и устойчиви индивидуални предпочитания, които представляват основата на неговите действия, се оказва концептуалната рамка на тази школа, наречена от някои теоретици "новата догма".

М. Блауг⁴ смята, че неокласическата теория е доминантната мисъл във философията на науката между двете световни войни с акцента си върху формалната структура на научните теории и с това, че разглежда класическата физика като прототип на всяка наука. Подобно схващане предизвиква сериозна критика от страна на видни икономисти (като Джоан Робинсън и Василий Леонтиев), които насочват атаката си срещу абстрактните модели, построени без отчитане на действителността.

Задачите, които стоят пред икономическата наука - да обясни икономическите явления и да осигури базата за провеждане на икономическата политика, са задачи, решавани както от неокласическата икономическа теория, така и от други теоретични направления. Твърдото ядро на неокласическата икономическа теория, нейният методологичен апарат и изследователска програма съставляват ортодоксалността в икономическата теория.

Неортодоксалността в съвременната икономическа теория: нарастваща значимост

Втората половина на XX век и особено последните му десетилетия илюстрират растящия интерес на икономическата наука, а също и на хората, наточвани с вземането на решения в политиката, към неортодоксалните икономически теории. Развитието беше особено забележително в посока към неортодоксални икономически възгледи с утвърждаване на квалифицирания като интервенистки (кейнсиански и некейнсиански) подход в макро-икономиката. Този подход се различава от монетаристите и неокласиците, които най-общо приемат, че политиката не може да въздейства върху равнището на потенциалния национален доход. Разбира се, самата представа за равновесие в макро-икономиката се е променяла заедно с еволюцията на дисциплината. Тази еволюция сочи, че нуждата да се адаптира макромоделът и изискването към теориите да еволюират от гледна точка на доказателства, събрани посредством емпиричен анализ на реални събития, е още по-силна. Неортодоксалните икономисти в областта на макроикономическата политика дори твърдят, че не е съвсем ясно нито самото значение на думата ненамеса, нито пък що за политика би трябвало да е политиката на ненамеса.

През последните няколко десетилетия на XX век неортодоксалните икономически теории получиха нов тласък. Целта е да се ревизират научните резултати на господстващата неокласическа теория в отговор на повишения

⁴ *Blaug, M.* Цит. съч.

интерес към икономическата методология и на фактическия разпад на консенсуса в икономическата теория. Бихме се съгласили с Фред Моузли, според когото въпреки факта, че неортодоксалните теории са отговорили на повишения интерес към икономическата методология и са подпомогнали метода на икономически анализ в множество аспекти, те самите все още не са били предмет на сериозен теоретично-критичен анализ по отношение на резултатите си.

Заедно с всеобщото възприемане на неортодоксалните теории като не-неокласически съществува и разнообразие в разбирането за техните съставни части или основни течения. В своята класическа творба "Неортодоксални икономически изследвания" Моузли пише: "Тези не-неокласически или неортодоксални икономически теории включват: срафистката икономика, радикалната икономика, марксистката икономика, посткейнсианската икономика, институционалната икономика и австрийската икономика ... Доминиращата позитивистка и склонна към фалшифициране методология от 50-те и 60-те години на миналия (XIX) век е първоначално плахо поставяна под съмнение и променяна от последователите на методологията на Лакатош и неговата "научна изследователска програма", а след това е оспорвана по-сериозно от постмодерната, антиемпирична, "риторична" методология на Макласки и други. Преобладаващата тенденция в икономическата методология от изминалите години е била далеч от това да акцентира върху обективните емпирични тестове, използвани за оценка или класиране на различните теории, или върху "трудното за оценяване изучаване (study) и описание на реалната практика на икономистите (вероятно в качеството си на първа стъпка към разработката на методология за оценка на теорията, която би удовлетворила икономистите)".⁵

От книги като тази на Моузли научаваме не само кои икономически теории са неортодоксални, но също и за отзвук, който те предизвикват у теоретичите. Белег на този повишен интерес към тези теории е и зачестилото публикуване на сборници от статии в тази област. Например един от сборниците, който привлече най-много вниманието на университетската общност - "Алтернативи на икономическата ортодоксалност", включва следните части, обхващащи неортодоксалните теории:⁶ посткейнсианска и неорикардянска политическа икономия, институционализъм и марксистка школа. Редакторите на този сборник смятат, че развитието на алтернативни форми на икономическия анализ е резултат не само от кризата на икономическата теория от втората половина на XX век, но и от развитието на политическата икономия в исторически аспект. Всички автори, включени в сборника, отбелязват, че методологическият аспект на изследване в неортодоксалните теории не е изучен достатъчно, и по-конкретно, че

⁵ Moseley, F. (ed.). *Heterodox Economic Theories (True or False?)*. Edward Elgar, 1995, p. 7.

⁶ Вж. *Albelda, R., C. Gunn, W. T. Waller* (eds.). *Alternatives to Economic Orthodoxy (A Reader in Political Economy)*. New York, M. E. Sharpe. Inc.

методологическата работа е била свързана преди всичко със спорове в рамките на доминиращата неокласическа теория (противоречия при оценяването на теорията за общото равновесие, на теорията на фирмата и т.н.).

Възможно е спорът между самите неортодоксални теории и още повече - между тях и неокласическата теория, да не е бил обект на изследване поради разнородността на идеите, на които се основава неортодоксалността. Сред самите специалисти по методология Марк Блауг е едно от изключенията. И тъй като неговата методология може да бъде наречена най-общо нормативна емпирична методология (Карл Попър е посочен също като водещ привърженик на тази методологията), е ясно, че според Блауг неортодоксалната теория представлява твърде значима иновация като развитие на методологията. Блауг публикува няколко методологически оценки на различни неортодоксални икономически теории и по-специално обръща внимание на оценката на срафистката икономическа теория и на основния спор, в който неокласическите и срафистките икономисти вземат участие. Освен това Блауг се занимава и с радикалната теория, разглеждайки я като различна от марксистката.⁷ Книгата на Моузли представя истинският отговор на това как да се води методологическа дискусия.⁸

⁷ Блауг разграничава радикалната икономика от марксистката, като смята, че тя е силно повлияна от последната по отношение на светогледа си, но и се отличава в редица подробности (вкл. трудовата теория за стойността). Според него, въпреки че някои радикални икономисти приемат нуждата от емпирични проверки на своите теории, те в по-голяма степен базират претенциите си за превъзходството на своята теория над неокласическата върху идеологически основи, например акцентирани върху класовия конфликт или отхвърляне на статуквото, които според Блауг са неподходящи критерии за оценка и избор на теориите. След това Блауг прави оценка на приноса на радикалната теория на базата на своя емпиричен критерий по следните теми: алиенация, сегментирани пазари на труда, расова и полова дискриминация, връзка между образователната система и капитализма, макроикономическа теория за циклите и империализма. Той признава, че радикалната икономика заслужава признание за това, че включва тези до голяма степен пренебрегвани въпроси в дневния ред на изследователската програма, но обобщава, че досега тя е допринесла малко по отношение емпиричната разяснителна сила и успехи при прогнозирането. Отбелязваният основен успех е радикалната теория за расовата дискриминация, която е подкрепена от емпиричните тестове на Райх (1981 г.). Въпреки този ограничен емпиричен успех Блауг заключава някак благосклонно, че качеството на радикалната икономическа теория се подобрява и нейният подход към някои от важните въпроси изглежда по-обещаващ от този на неокласическата теория. Интересът към тези пренебрегвани въпроси сред неокласиците се засилва, така че в бъдеще се откриват възможности за сравнителна методологическа оценка на тези две конкуриращи се теории по отношение на разяснителната им сила и успеха при прогнозирането (*Moseley, F. (ed.).* Цит. съч., с. 12-13).

⁸ Начинът, по който е представена методологическата дискусия в книгата на Моузли, е специфичен. Книгата предлага "отговори, написани от неортодоксални икономисти, на методологическите оценки на неортодоксалната икономика, дадени от Блауг. Иън Стийдмън отговаря на оценката на Блауг за срафистката икономика и основния спор; Майкъл Райх - на тази за радикалната икономика; Фред Моузли - за марксистката икономика. След всеки неортодоксален отговор на оценката на Блауг следва солиден коментар върху него, написан от изтъкнат икономист-методолог: Роджър Бакхаус - върху статията на Стийдмън; Уейд Хендз - върху статията на Райх; Брус Колдуел - върху статията на Моузли. След всеки от тези коментари има отговор от Блауг на неговите неортодоксални критики" (пак там., с. 8).

Появата на алтернативни икономически теории, наричани още неортодоксални, не е приключила. Техният голям успех, потвърждаван и от официални награди от научни асоциации и личен ангажимент на представители на тези теории в политически и съвещателни органи, в които се създава икономическата политика, не е белег за упадъка на неокласическата теория, нито пък, поне засега, за учредяването на нова основна научна парадигма. Неортодоксалните теории трябва да признаят разработката на полезен аналитичен апарат, постигната от неокласическата теория, а също и нуждата от анализ с високо качество. Тези теории се развиват в период, в който съществува "нормална наука", наука, подлагаща крайно сурово и сериозно на съмнение научните решения на конкуриращите се теории и проверяваща техните постижения.

Нуждата от проверка става все по-важна. Тази тенденция, която би могла да бъде наречена и тенденция към установяване на по-голяма откритост, е видна в изминалия период и обогатява икономическата наука. Характерен пример е Курт У. Ротшилд в качеството си на автор, който прави съществени приноси към развитието на икономическата теория, политика и методи, но все още не е точно класифициран като представител на което и да е теоретично течение. Джексън казва за него: "Курт У. Ротшилд, който не е нито драматичен марксист, нито посткейнсианец в тесния смисъл, нито таен (неквалифициран официално) институционалист, има голям афинитет към множество неортодоксални възгледи на политическата икономия и може да ги използва. По времето, когато бариерите между съперниците, конкуриращи се с неокласическата парадигма, ставаха все по-груби, трудовете на Ротшилд са от особено значение."⁹ Тезата, че теориите трябва да бъдат тествани посредством конфронтация на прогнозите им с наличните доказателства, е всеприета. Но "няма всеобщо съгласие по отношение на това коя методология би трябвало да се приложи при приемането или отхвърлянето на една теория". Това показва, че въпросът за метода на анализ и неговото възприемане остава доминиращ дори в дискусиите върху алтернативните икономически теории, които, използвайки терминологията на пазарната икономика, можем да наречем конкурентоспособни икономически теории.

Възходът на новата институционална икономика

С присъждането на Нобелова награда по икономика на Роналд Коуз през 1991 г., на Гари Бекер през 1992 г. и на Дъглас Норт през 1993 г. новата институционална икономика беше официално призната като водещо теоретично направление в световните академични кръгове.¹⁰ Приносите към теорията на правата на собственост (Коуз, Демзец, Пейович) са също от голямо

⁹ King, J. E. (ed.). *Economic Method, Theory and Policy (Selected Essays of Kurt W. Rothschild)*. Edward Elgar, 1995. p. 19. Автобиографията на Ротшилд, която сам той нарича "нелинейна биография", в духа на неортодоксалността, също е публикувана в това издание.

¹⁰ Вж. Hodgson, G. *The Evolution of Institutional Economics*. Routledge, 2004.

значение. Както гражданите на постсоциалистическите страни можаха сами да се уверят през преходния период, взаимодействието на икономически и правни категории (въплътени в имуществените права) действително има съдбоносно въздействие върху стопанските резултати. Неокласическата икономическа теория приема неинституционалната среда като даденост. Институционалната икономическа теория изследва икономическото поведение на хората при реални ограничения, в среда, в която съществуват определени формални, но също и неформални институции (бихме се съгласили с професор Пейович, който смята, че югославския преход ще бъде един от най-болезнените поради ограничаващото влияние на една изключително мощна самоуправляваща се култура¹¹).

Преодолявайки ограниченията на неокласическата, институционалната икономическа теория добави институционални ограничения към тези, с които се сблъскват индивидите в неокласическия модел (физически ограничения, както и ограничени ресурси, ограничения на познанието в смисъл на постигнато равнище на знание и опит). На хората, разработващи политиката и вземащите решения в процеса на прехода, им беше нужно много дълго време да разберат по-добре значението на институционалните промени. Истина е, че тази тема винаги е присъствала в речите, служейки по-скоро като легитимация пред слушателите, отколкото изразяваща едно по-дълбоко разбиране за прехода като реструктуриране на институционалната инфраструктура. Марк Блауг¹² заема критична позиция към схващанията на Запада в този процес, посочвайки, че мнозинството икономисти са готови да се отнесат благосклонно към всяка икономическа теория, която е елегантно изразена математически, като в същото време почти не използват исторически аргументи или емпирични доказателства.

Развитието на тази школа датира от 20-те години на миналия век и в нейните редици са някои от най-видните икономисти от края на столетието. В центъра на анализа са поставени институти и институции, вкл. елементи на правно-политически ред, които рядко са били предмет на анализ в икономическата теория, особено на неокласическата. Днес институционалната теория е изключително актуална, особено за икономиките в преход.

¹¹ Реч на С. Пейович на церемонията, на която му е присъдена почетна докторска степен от Университета в Белград, март 2005.

¹² "Ние не бяхме много добри в анализите си на прехода в Източна Европа, защото не мислехме за това как всъщност работят пазарните икономики и какви условия са необходими, за да накарат пазарите да функционират. Нашият съвет към източноевропейските правителства беше твърде скован, тъй като трябва да е ясно как могат да бъдат създадени пазарите и как да бъдат установени имуществените права. Ние отделихме малко време за изучаване на институционалните структури, в които пазарите са интегрирани и без които не могат да работят. И така, ние или не дадохме никакви съвети, или пък дадохме лоши или подвеждащи съвети на източноевропейските правителства. Проблемът на прехода в Източна Европа накара мен и други икономисти отчетливо да осъзнаем колко едностранчив е нашият подход към пазарите и пазарния механизъм и към капитализма. Създаването на пазари не се свежда само до общата теория на равновесието на Ж. Дебрю. Тя не е от особена полза. Всъщност тя е вероятно дори подвеждаща, ако се замислиш за тези проблеми" (The Problems with formalism (интервю с Марк Блауг). - Challenge, May-June 1998).

Икономическата теория на институционалистите се превърна не само в университетска дисциплина, преподавана в много университети по целия свят, но също и в част от една система от категории, която представлява инструмент за ежедневни икономически анализи. Постигнато посредством използването на тази система е едно по-прецизно дефиниране на икономическите проблеми и по-добра база за тяхното решаване. Макар че на пръв поглед тази част на системата от категории представлява съвкупност от инструменти, принадлежащи на правото (етика, социология, право и т.н.), практиката на развитие на икономиката на съвременните общества говори в полза на такива дефиниции.

Една от трудностите при изследване на работата на новите институционалисти е фактът, че тази неортодоксална теория няма своя собствена разработена парадигма, а вместо това разчита на апарата на неокласическия анализ и възприема някои категории от други научни дисциплини. След двадесетгодишно развитие на това направление може да се направи изводът, че институционалният анализ също дефинира и разработва система от категории за своите изследователски цели. Поради това според редица теоретици могат да се очакват важни резултати по отношение на самия метод. В началото на XXI век трябва да посочим, че очакваният принос по отношение на развитие на метода все още липсва.

Централната категория на институционализма е институцията, която Норт дефинира като правилата на играта в обществото - "... ограничения, създадени от хората и оформящи човешките взаимодействия".¹³ В своята най-известна творба той непосредствено развива връзката между стопанското поведение на хората и институциите, при което, признавайки значението на институциите, посочва сферата, в която отделните действия могат да се движат. Тази сфера е в рамките на координатите, определени от институциите. От само себе си се разбира, че степента на свобода на индивидуалните действия се намира в границите, които могат да бъдат от формален или неформален характер. Нормите, навиците, правилата, обичаите оформят институционалната среда, така че, от една страна, действията на индивидите са ограничени от тях (бихейвиоризмът в качеството си на метод на анализ прави възможно изследването на поведението на стопанските агенти), а от друга, стопанските агенти изразяват своите адаптивни предпочитания посредством дейността си (за разлика от устойчивите предпочитания в неокласическата икономическа теория).

Все още няма нова парадигма

Вече посочихме, че институционалната икономическа теория се ражда под крилото на неокласическата. Следвайки стриктно разбирането за научна парадигма и нормална наука, разработено от Томас Кун¹⁴ още през 1970 г.,

¹³ *North, D.* Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, Cambridge University Press, 1990, p. 3.

¹⁴ *Kuhn, T.* The Structure of Scientific Revolutions. The University of Chicago Press, 1970.

можем да направим заключението, че неортодоксалните икономически теории се опитват, при това често по еkleктичен начин, да намерят отговори на сложните явления от съвременния свят, но новата парадигма все още не се е появила. При всички случаи т. нар. код на миналото и на бъдещето, както опитите да се отговори на предизвикателствата на постмодерните времена присъстват в икономическата теория. Без съмнение най-големият съвременен методолог, вечно циничният Блауг, би направил сурови заключения за приносите на институционалната икономическа теория, която според нас е изключително ценно развитие и без нейното познаване идеята за прехода (както в западния свят, така и в икономиките в преход) не може да бъде обяснена по научен начин.

Нека обаче направим нашата позиция радикална: "Да! Днес ние всички сме институционални икономисти."¹⁵ Аргумент в подкрепа на това становище ще потърсим във факта, че именно в края на XX век благодарение на изключителните приноси на институционалната икономика, за която творчеството на Гари Бекер е парадигматично, икономическата наука се превърна най-после в имперска - науката, чийто метод на икономически анализ може да бъде приложен към явления, които не са иманентно икономически по своя характер. Самокритичността на икономическата теория започна с изискването да се интегрират резултатите и методите на други дисциплини като право, психология, етика, в икономическата наука,¹⁶ за да може същата тази институционална икономическа теория да демонстрира начините за приложение на методите на икономическия анализ в сфери, свързани с изучаване на семейството, образованието, дискриминацията, престъпността.¹⁷

Институционалната икономика привлича растящ брой последователи, като се адаптира към нуждата да се изследват социалните явления, свързани с постматериалните нужди. И все пак като част от официалната наука, която не предлага нова парадигма, тя може по-скоро да се определи като едно от водещите течения в икономическата теория от края на XX век, даващо съществен принос за отпадането на аутистката теория в рамките на икономическата ортодоксалност, отколкото като новата икономическа теория на XXI век. А на въпроса на Блауг от началото на тази статия ще отговорим, че икономическата теория е отбелязала напредък.

¹⁵ *Blaug, M.* Цит. съч., с. 702.

¹⁶ Новият подход е демонстриран с присъждането на Нобелова награда по икономика на Даниъл Канеман за интегрирането на психологически изследвания в икономиката. Между другото той има докторска степен по психология.

¹⁷ Вж. *Becker, G. S.* Nobel Lecture: The Economic Way of Looking at Behaviour. - *Journal of Political Economy*, 1993, Vol. 101, p. 385-409.